

LANDSBYGDENS POSTNÄT OCH ADOLF WILHELM ROOS — EN STOR SVENSK POSTREFORM OCH DESS UPPHOVSMAN

av Erik Swartling

Under A. W. Roos' chefstid lades de väsentliga grundstenarna till det postverk, som finns i Sverige idag. När jag här manar fram hans bild ur minnenas dunkel så är det inte för att teckna hans liv och hela hans livsverk. Det skall inte ens försökas att belysa hans bild i anslutning till en redogörelse för alla de postreformer, som genomfördes under hans tid. Detta skulle antingen bli en ointressant katalog eller en mycket intressant bok. Jag skall i stället begränsa mig till att, om det också bara blir glimtvis, låta honom framträda vid en redogörelse för en enda av dessa reformer.

Denna var sådan, att det svenska postväsendets geografiska struktur blev helt förändrad. Reformen gav nämligen upphov till en utveckling, som låg innesluten i densamma och som innebar, att poströrelsen kom att omfatta *hela* landet — således även landsbygden, vilken tidigare i stort sett hade saknat allmänna postanordningar.

Att man på 1870-talet var mogen att påbörja en sådan utvidgning av det svenska postverket är uppenbart. Men det fordrades helt visst en stor skicklighet och förmåga att gripa in i rätta ögonblicket för att ta det första, verkligt radikala steget. Reformen var inte alls självklar, när den genomfördes. Den mötte också motstånd. Först efteråt har den blivit självklar.

Roos var, i varje fall formellt, initiativtagaren. Men är han då också att anse som reformens verkliga upphovsman, eller var han endast en galjonsfigur, som fick äran att underteckna dugliga medarbetares arbete?

Som historieforskare har vi ännu idag en stor fördel, som kommer att vara förmenad våra efterföljare, när historien om vår egen tid skall skrivas. Vi kan nämligen ofta ganska bestämt avgöra, vem som är den *verkliga* författaren till en skrift. Känner vi handstilen, så känner vi också författaren. Maskinskriften är i regel anonym.

Roos hade en karakteristisk, elegant handstil och i de postala arkivhandlingarna från hans tid återfinns denna stil överraskande ofta. Han förde själv pennan i alla viktigare ärenden — däribland även detta. — Det skulle då vara i hög grad egendomligt, om han inte också hade bidragit med många av tankarna. Han bör ha haft alla förutsättningar för det. Hans postala kunskaper var gedigna.

Roos utarbetade egenhändigt en av de första historiska översikterna om det svenska postverket.¹ Arbetsanteckningar, som han har lämnat efter sig, visar att han på egen hand gjorde också källforskningarna. Det var ett banbrytande pionjärarbete. Ur arbetsanteckningarna träder bilden fram av en sanningssökande man — skicklig i slutledningar — som ärligen sökte och ofta fann vad han sökte. Naturligtvis snubblade även Roos på vissa stötestenar. En del av dem finns än idag kvar.

Det svenska postnätet följde ursprungligen landets fåtaliga huvudvägar som förenade stad med stad. I städerna fanns det postkontor. Vid sidan av och mellan huvudvägarna låg de stora delarna av landet. De utgjorde vita fläckar på postkartan, även om det fanns vissa möjligheter för dem, som bodde i dessa trakter, att träffa överenskommelse med närmaste postmästare om särskilda postanordningar. Man fick dock själv bära kostnaderna för sådana anordningar.

Bland folk i gemen var läs- och skrivkunnigheten ringa, eller i stor utsträckning helt obefintlig. Nyheter spreds muntligt efter kungörande i kyrkan eller på tinget eller också genom tillfälliga resande. Den privata korrespondensen var av ringa omfattning. Där den förekom, var den emellertid ofta utvecklad till en konst, som nu är nästan bortglömd. Affärlivet var, enligt dåtidens näringsrätt, så gott som helt lokaliserat till städerna. Möjligen svarade med hänsyn till dessa omständigheter ändå det glesa postnätet inte så illa mot det dåtida behovet av postanordningar för privatpersoner och affärsmän.

För den statliga posten, som så långt det allmänna postnätet sträckte sig befordrades av postverket utan ersättning, krävdes emellertid kompletterande åtgärder. För att fortskaffa denna post inom områden,

¹ Generalpoststyrelsens den 20 december 1865 i underdånighet afgifna Berättelse om Postverkets förvaltning under förutgångne år. Stockholm 1866. 117 sidor samt 73 sidor bilagor.



Postnätet 1850, 1900 och 1960.

som inte berördes av det allmänna postnätet, utnyttjade man framför allt den s. k. kronobrevbäringen, vilken byggde på en allmän skyldighet för bönderna att befordra ämbetsbrev. I varje fall blev detta så småningom regeln.

Under tidernas lopp utvecklades det ursprungliga allmänna postnätet i takt med nya samhällsbildningar och nya vägar. Men ändå kan man med en viss rätt påstå, att postsystemets geografiska struktur i stort sett var densamma i mitten av 1800-talet som den hade varit 200 år tidigare i postverkets barndom. Inom den ojämförligt större delen av landet saknades nämligen alltjämt allmänna postanordningar för privatpersoners och affärsmäns behov.

Med en förbättrad folkundervisning hade emellertid läs- och skrivkunnigheten blivit spridd till allt vidare kretsar.¹ Näringsfrihet genomfördes i princip, varigenom städernas privilegier i fråga om handel och hantverk upphörde.² Allt flera handelsidkare bosatte sig på landsbygden. Detta och förbättrade kommunikationer med järnväg och kanaller gjorde den begränsade postorganisationen uppenbart otillräcklig.

Det blev därför Roos förunnat att lägga grunden till ett svenskt postverk, som omspände *hela* landet. Han lyckades skickligt få sina förslag genomförda. Det bereder för övrigt också en stor njutning att läsa hans förslag — en intellektuell njutning men också en estetisk — ty Roos hade inte för inte i sin ungdom vunnit Svenska akademiens pris för ett poetiskt kväde.

I stort sett innebar hans reform, att postverket helt övertog skyldigheten att befordra den statspost, som dittills framför allt med böndernas hjälp hade ombesörjts utanför postverkets ram.³ För att möjliggöra detta inrättades nya postlinjer och postanstalter på landsbygden. Dessa — och detta var det epokgörande — öppnades också för privatpersoners och affärsmäns försändelser. Samtidigt med att postverkets verksamhet således inriktades på hela landet lyckades Roos för övrigt förverkliga ett gammalt postalt önskemål att även få betalt för statsposten.⁴

Att reformen kunde genomföras berodde nog till inte ringa del på att bönderna, som efter riksdagsreformen 1865 hade fått en betydande politisk makt, livligt önskade att bli befriade från skyldigheten att befordra ämbetsbrev. Detta kanske inte så mycket på grund av besväret som därför att inte alla drabbades lika. Ser man idag på det ytterst finmaskiga postnät, som nu täcker hela landet, och jämför man det med förhållandena sådana de var ännu vid mitten av 1800-talet, så inser man lätt växtkraften hos det frö, som Roos sådde, och den rika skörd, som det gav.

Roos hyste en bestämd uppfattning, som han i många sammanhang förde fram, om sambandet mellan kvaliteten av den postala servicen och postverkets ekonomi. »Ju mer», skrev han sålunda vid ett till-

¹ Obligatorisk folkskola föreskrevs 1842 (1842 års folkskolestadga).

² 1846 års fabriks- och hantverksordning samt handelsordning. 1864 års förordning om utvidgad näringsfrihet.

³ Kronobrevbäringen upphörde med 1873 års utgång.

⁴ Tjänstefrimärken infördes den 1 januari 1874.



Adolf Wilhelm Roos.
(Foto Gösta Florman, Stockholm, 1870-talet.)

fälle, »postutvecklingen underlättas, desto betydligare blir också trafiken, och ju mer trafiken ökas, desto större blir behållningen av poströrelsen.»

Också när det gällde denna stora reform räknade Roos med att postförsändelserna efter dess genomförande skulle växa så i antal, att poströrelsen efter en viss övergångstid vid i övrigt oförändrade förhållanden skulle ge ett ökat överskott.

Hans prognos visade sig riktig. Under övergångstiden förslog visserligen postverkets inkomster inte att täcka alla dess utgifter. Men det berodde inte enbart på reformen. Relativt snabbt återvann verket emellertid sin ekonomiska balans och började också att ge vinst.

Det inger onekligen respekt när man finner, att Roos då genast var ivrigt verksam med att sänka taxorna, i syfte att också på det sättet underlätta postutväxlingen, öka trafiken och därmed i det långa loppet tillföra postverket större inkomster. Han hade framgång också i dessa strävanden.

Det rådde, förefaller det, hos Roos en full överensstämmelse mellan idé och handlande. Man kan ha olika uppfattningar om poströrelsens ekonomiska syfte. Man kan anlägga sociala och kulturella synpunkter och anse, att det är riktigt, att rörelsen subventioneras av statsmedel. Man kan mena, att poströrelsen bör bedrivas så, att den ger största möjliga ekonomiska vinst för statsverket. Denna åskådning tycks i äldre tider ha varit den dominerande i vårt land. Slutligen kan man anse, att postverket visserligen bör med egna inkomster bära sina utgifter, men att verket som en allmännyttig institution *inte* bör ha till uppgift att därutöver vara en statens inkomstkälla.

Roos synes ha omfattat detta sista betraktelsesätt. Han handlade helt i överensstämmelse därmed. När han genom förbättrade postanordningar ville stimulera trafiken och få ökade postinkomster, överstigande förbättringskostnaderna så önskade han i första hand använda nettovinsten till att ytterligare förbättra postanordningarna. Han hade samtidigt en öppen blick för att goda postanordningar krävde skickligt och driftigt folk att handha dem. Och han förstod, att man för att få sådan personal måste betala den efter dess värde.

Roos var en mycket ståtlig man. Inför hans porträtt blir man övertygad om att han ställde stora krav på sina medhjälpare. Men helt visst ställde han på ingen så stora krav, som på sig själv. Mycket uppmärksam av sina samtida, är han väl värd vår sentida uppskattning och hågkomst.¹

¹ Som en gärd av tacksamhet mot Adolf Wilhelm Roos' minne bär ett av frimärkena i 1936 års serie vid Postverkets 300-årsjubileum hans bild.